

A woman's face is shown in profile, wearing a fishnet veil. The background is a sepia-toned photograph of a city in ruins, with a large, dark, skeletal church tower standing prominently on the left. The ground is covered in rubble and debris, with a few small figures of people scattered across the scene. The overall mood is somber and historical.

Jeroen Kuypers
Nu ik je *nooit*
meer zie

roman

INKIJKEXEMPLAAR

JEROEN KUYPERS

Nu ik je nooit meer zie

Roman

INKIJKEXEMPLAAR

Voor Cecilia, kind van 'de' Nolensstraat.

INKIJKEXEMPLAAR

‘De weg naar de vrijheid voert altijd weer naar
de eenzaamheid, de dood of de berusting.’

Jean Améry

INKIJKEXEMPLAAR

INHOUD

Rotterdam, oktober 1938	9
DEEL I: Tussen twee staatsgrepen Wenen, 1934	19
DEEL II: Omdat we geen keus hebben Rotterdam, 1936	69
DEEL III: De Trojaanse Oorlog vindt niet plaats Rotterdam, 1938	123
DEEL IV: De laatste keer dat we elkaar zien Rotterdam, mei 1940	299
Rotterdam, oktober 1946	333
Nawoord	347

INKIJKEXEMPLAAR

ROTTERDAM, oktober 1938

Vera Teitelbaum liep de trap op die ze zo vaak was op- en afgegaan. Het licht op de overloop flikkerde onregelmatig, de voordeur van de woning kraakte bij het opengaan. Toen ze de woonkamer betrad, zag ze dat de huisbaas de oude meubelen er had teruggezet. Dezelfde versleten troep als toen ze het appartement twee jaar geleden hadden gehuurd. Ze durfde niet te gaan kijken of in de keukenkastjes hetzelfde smakeloze boerenbontservies was neergezet.

Haar voetstappen klonken hol in de kamers. Nu de woning leegstond had ze groter moeten lijken, maar het viel haar op dat ze werkelijk aan de kleine kant was. Hoe hadden ze hier zo lang kunnen bivakkeren? Of was ze in zo korte tijd gewend geraakt aan ruimte en comfort? Opnieuw gewend geraakt, corrigeerde ze zichzelf in gedachten. In Wenen had ze als jong meisje de beschikking gehad over een kamer die groter was dan deze huiskamer. De keuken waarover ze hier de voorbije twee jaar de beschikking had gehad, zou in Wenen een keukenkast zijn geweest. Waar je je kont amper kon keren, daar ging je niet staan koken. Trouwens, koken, dat deed het personeel.

Mechanisch opende ze kastjes en laden om te zien of er niets was achtergebleven, maar de verhuizers hadden snel en grondig hun werk gedaan. Buiten wat afgevalen punaises die het papier dat de planken afdekte op hun plaats hadden moeten houden, waren ze leeg.

Ze zuchtte en nam plaats aan de tafel in de huiskamer. De huis-

sleutel legde ze voor zich op het blad. Ze nam haar witte hoedje af en legde dat ernaast. Daarna deed ze haar satijnen handschoenen uit en deponeerde die naast het hoedje. Ze had geen zin ze aan de kapstok te hangen. Zodra de huisbaas was langs geweest, wilde ze hier zo snel mogelijk weg.

In plaats van het ene been over het andere te slaan en een elegante pose aan te nemen, zat ze eerst kaarsrecht in de stoel en leunde daarna met haar rechterelleboog op tafel. Ze legde haar kin in haar hand, een verveeld gebaar dat haar vader altijd vreselijk had kunnen irriteren. ‘Heb je soms niets te doen?’ bromde hij dan, vanachter zijn krant of vanuit de deuropening. Zelf was hij altijd in de weer. In de paar jaar dat ze voor hem werkte liep hij door de fabriek en gaf overal aanwijzingen. Hij had weliswaar een chef die de arbeiders aan het werk zette, maar door zelf meerdere keren per dag onaangekondigd de hal door te lopen, toonde hij dat hij alles in het oog hield. Op kantoor was hij aan het telefoneren, brieven dicteren of rekeningen en bestellijsten aan het nalopen. Elke minuut werktijd moest nuttig besteed worden. Dan stond zijn hoofd niet naar grapjes of praatjes en was hij doodernstig, met een wat verbeterd trek rond zijn door een snor en baard omkranste lippen. Maar vanaf het moment dat er een klant binnenliep leek hij een andere man. Dan had hij ineens wel tijd voor geintjes en roddels.

Van zijn medewerkers eiste hij dezelfde toewijding en concentratie, ook van zijn dochter. Heimelijk was Vera altijd opgelucht geweest als haar vader het kantoor verliet en haar met de boekhouder en twee andere vrouwen alleen liet. Dan verslaptte het tempo direct en werd er weleens gelachen. Maar het had maanden geduurd eer ze haar draai op het bedrijf had gevonden. De teleurstelling dat ze na de middelbare school niet mocht studeren, was groot geweest en moeilijk te verkroppen. Daarvóór had

ze al de dreun moeten incasseren dat het gymnasium te hooggegrepen voor haar zou zijn en dat handelswetenschappen en moderne talen volstonden voor een meisje. Ze wist dat ze slim genoeg was voor Latijn en Grieks, maar ze gehoorzaamde, zoals ze altijd gehoorzaamd had. Ze had haar frustratie en verdriet weggeslikt en nooit openlijk gestampvoet of gehuild. Dat had ze 's nachts wel gedaan, in de beslotenheid van haar eigen kamer en bed.

Vera hoorde voetstappen op de trap, maar ze begonnen een verdieping onder haar en stierven weg. Ze onderdrukte een hui-vering. Even had ze de absurde hoop dat het Leon was, dat de deur open zou gaan en dat hij daar zou staan: een werkmanspet op zijn dikke krullen, een half opgerookte sigaret in de mondhoek en een verbaasde blik in zijn ogen. 'Kom je nog eens naar huis, zus?'

Had ze maar meer van zijn karakter gehad, dacht ze, van zijn opstandigheid, zijn opvliegendheid, zijn dwarsheid. Hij droomde ervan een groot kunstenaar te worden en hij zei nee op alle plannen die vader voor hem had. Gewoon 'nee'. En alle reacties van hun vader wist hij stoïcijns te trotseren: verbazing, woede, teleurstelling. Op elke poging hem van gedachten te doen veranderen kwam hetzelfde onverzettelijke 'nee'. Nee tegen de studie bedrijfswetenschappen, nee tegen een stage in de fabriek, nee tegen het aanbod een jaar lang bij oom Elias in de serviezen-speciaalzaak te werken en dan naar de kunstacademie te gaan, nee tegen het verleidelijke voorstel een jaar lang bij Galeries Lafayette in Parijs in dienst te treden en dan in Frankrijk te studeren. Vader verleidde en dreigde, maar al had hij Leon op water en brood gezet in de kolenkelder, daarmee had hij nog geen opvolger gehad in de zaak.

En dus was de keus op Vera gevallen. Als Leon verkoos de rol

van zwart schaap te spelen, moest zij het witte zijn. En dus ging hij naar de kunstacademie en zij in de zaak. Toen Leon aan zijn eerste jaar begon, had zij haar eerste jaar in de boekhouding al achter de rug en mocht ze fungeren als vaders secretaresse. Een miniem stapje hoger, dat tegelijk het eerste en het laatste bleek. Het was uitgesloten dat zij haar vader ooit als directeur zou opvolgen. Het was duidelijk dat daarvoor gehoopt werd op een geschikte schoonzoon, uiteraard afkomstig uit een nette Joodse familie.

Ze stond op en liep naar het raam in de keuken dat uitkeek op de Hoogstraat. De drukte beneden oogde vertrouwd. Hoe vaak had ze hier niet gestaan? Hoe vaak hadden Leon en zijn vrienden hier niet hun peuken uitgedrukt op de vensterbank? Een vrouw duwde een kinderwagen voort, twee mannen liepen naast elkaar en de ene sloeg de andere joviaal op de schouder. De winkelende mensen waren vrolijk, en het was niet alleen het warme najaarsweer dat hen zo opgeruimd maakte, wist Vera. De crisis rond Tsjechoslowakije was van de baan, de oorlogsdreiging was geweken. De regeringsleiders waren in München bij elkaar gekomen en hadden een akkoord ondertekend. Op de foto's in de kranten keek Hitler zuur en de Britse premier Chamberlain triomfante-lijk. Het leek of de dictator zijn zin niet had gekregen, maar Vera wist wel beter. De Engelsen en Fransen hadden de Tsjechen en Slowaken verraden en uitgeleverd aan de grillen van de nazi's. De Franse premier keek alsof hij zojuist in zijn broek had gekakt en hoopte dat niemand het rook. Hij scheen wel degelijk te beseffen tegen welke hoge prijs hij weer een uitstel van de oorlog had gekocht.

Ze keerde zich af van het straatfereel en wierp een ongeduldige blik op haar polshorloge. Twee uur, en de huisbaas was er nog niet. Geërgerd wond ze het uurwerk op. Het was een geschenk

geweest voor haar achttiende verjaardag van oom David en tante Mina. Ze herinnerde zich die dag nog als gisteren. De economische crisis was nog niet uitgebroken, de nazi's waren nog een partij zonder macht. De wereld was intact en leek dat te zullen blijven. De familie had afgesproken bij het bekende koffiehuis Landtmann in de Weense binnenstad. Er waren nog twee zussen van haar moeder gekomen en zes van haar neven en nichten. Shlomo en Yitzak waren van haar leeftijd, Sarah was een jaar ouder; de rest was een stuk jonger en zat zich al spoedig te vervelen, terwijl de volwassenen elkaar veel te vertellen hadden.

‘Een prachtig horloge’, had Sarah opgemerkt, terwijl ze naar het uurwerk wees dat Vera trots om haar pols had gedaan.

‘Dan kan ik zien hoeveel tijd me nog rest nu ik oud ben geworden’, antwoordde ze.

‘Hè, doe niet zo luguber. Je leven begint pas. Ik heb gehoord dat je gaat werken bij je vader.’

‘En jij bent gaan studeren’, merkte Vera op. Ze hoorde zelf de jaloerse toon die ze had willen vermijden.

‘Verpleegkunde. Dokter vonden ze te hooggegrepen voor mij.’

‘Jij ook al! En je was de beste van je klas?’

Sarah haalde haar schouders op. Haar lange zwarte haren, die ze gewaagd los droeg, bewogen mee. ‘Het is nu eenmaal zo. Kijk eens om je heen, dan zie je dat je tantes eindelijk de hoepelrok van 1900 achter zich hebben gelaten. Moderne opvattingen komen maar traag in onze familie binnen.’

Vera grinnikte. Ze keek bewonderend naar de schoenen met hooggesloten gespen die haar nicht droeg, de vleeskleurige kousen en de rok die tot haar knieën kwam. Sarah kende de mode die via Amerikaanse en Duitse films kwam overwaaien en ze had net zo lang weten te zeuren tot ze de plissérokken achter zich had

mogen laten. Ze had gelijk wat de familie betrof. In Amerika schenen de vrouwen in de jazzclubs als wilden te dansen en geen beha's meer te dragen, terwijl haar tantes hun vlezige lichamen nog dagelijks in een korset persten.

‘Kom je vanavond naar het Prater?’

‘Ik weet niet of ik mag’, antwoordde Vera naar waarheid. ‘En als ik mag, zal ik onder begeleiding van Leon moeten gaan en om elf uur thuis zijn.’

‘Van Leon? Die is jonger dan jij.’

‘Ja, maar wel een jongen.’

‘Benjamin Stern komt’, zei Sarah fluisterend. ‘Je weet wel, die knappe student geneeskunde.’ Het klonk of hij speciaal voor haar kwam, als een geschenk van Sarah voor haar verjaardag, maar dat was natuurlijk niet zo. Het was het begin van de zomer en het eind van de examens, en iedereen zocht een manier om zich te ontspannen.

‘Ik zal kijken of ik mag’, antwoordde ze ontwijkend.

Maar ze had niet gemogen, omdat Leon er niet was geweest en haar vader geen tijd had gehad haar met de auto weg te brengen en op te halen naar en van het amusementspark. Ze had haar teleurstelling verbeterd, niets laten merken, maar haar moeder had het natuurlijk toch aangevoeld en voorgesteld het komend weekend wat vrienden en vriendinnen uit te nodigen thuis. Vera had geknikt en weer niets getoond van haar teleurstelling. Een avond in het Prater of een avond thuis: het was niet hetzelfde, maar zo'n nuance die voor een achttienjarige heel essentieel was, ontging haar moeder. Zij was zelf ooit jong geweest, maar in een strakke en oude tijd.

Een klop op de deur haalde haar uit haar gemijmer. Ze stond op en riep gelijktijdig: ‘Binnen!’

De huisbaas stapte de woning in, vlezig en kaal, zoals ze zich

hem herinnerde. Hij hijgde van het trappenlopen.

‘Sorry dat ik te laat ben, juffrouw. Ik had een klant die ik niet weg kreeg.’

Ze deed een stap naar voren en gaf hem een hand. De zweetlucht die met de man was binnengekomen probeerde ze te negeren. ‘Het is niet erg. Zoals u ziet is alles weggehaald. De laatste weken huur kunt u verrekenen met de borg. Hier is de sleutel terug die ik nog had.’

‘Het spijt me van uw broer.’

Ze sloot even haar ogen en schudde haar hoofd. ‘Het is voor mij te pijnlijk om over te praten.’

‘De politie is hier wel lang binnen geweest voor de huiszoeking en ze hebben een van de kastdeuren geforceerd’, zei de man.

Dus daarom begon hij over Leon, dacht ze geërgerd, om haar nog wat extra geld uit de zak te kloppen. Nou, dat ging mooi niet lukken.

‘Ik heb alle kasten open- en dichtgedaan en niets gemerkt, meneer Konings.’

Hij wees naar de slaapkamer. ‘Het is die kast die...’

‘... net zo stroef open- en dichtgaat als tijdens de twee jaar dat ik hier gewoond heb’, onderbrak ze hem. ‘Ik denk dat we wel klaar zijn, meneer Konings. Hier is uw sleutel. Succes met de volgende huurders.’

Ze zette haar hoedje op, pakte haar handschoenen en schoof langs hem heen naar de deur. Toen ze al op de gang stond hoorde ze hem achter zich zeggen: ‘Jullie Joden proberen er altijd onderuit te komen om te betalen.’

‘U hebt genoeg aan ons verdiend, meneer Konings’, antwoordde ze ijzig. Ze wilde nog meer zeggen: over ganglicht dat het niet deed, kranen die te lang lekten en glas dat rammelde in de sponningen, maar deed het niet. Ze daalde de trappen af, zwij-

gend en kwaad op zichzelf. Waarom had ze die huisjesmelker niet eindelijk gezegd wat ze op haar hart had? Waarom had ze die zwetende vetklep niet duidelijk gemaakt dat hij stonk?

Ze opende de deur die toegang gaf tot de straat, stapte erdoor en trok hem met een klap achter zich dicht. Pas daarna liet ze de adem ontsnappen die ze al die tijd had ingehouden.

Omdat, dacht ze, ik zo ben opgevoed, omdat fatsoenlijke meisjes zich nooit laten gaan en hoogstens hun neus optrekken, en omdat ik misschien mijn vaderland achter me heb gelaten en mijn familie, maar niet wat ze me hebben bijgebracht.

Met een nijdig gebaar trok ze haar handschoenen aan. Ze scheurden bijna om haar polsen. Even balde ze haar rechtervuist, toen ontspande ze die weer en begon te lopen in de richting van de Coolsingel.

Ze keek niet meer om.

INKIJKEXEMPLAAR

INKIJKEXEMPLAAR

DEEL I

TUSSEN TWEE STAATSGREPEN

Wenen, 1934

INKIJKEXEMPLAAR

INKIJKEXEMPLAAR

1

Het leek of de dag maar niet wilde beginnen, ook al was de zon al uren geleden opgegaan. De rails lagen erbij alsof het nacht was, met een laagje rijp dat er nog door geen enkele tram was afgereden. Niets bewoog in de straat. Een kat kwam uit een steeg aan de overkant tevoorschijn en waagde zich op de klinkers. Schichtig keek het dier om zich heen, schrok toen van iets en holde terug de steeg in.

‘Heb je een sigaret?’ vroeg Lutz.

‘Zou je dat wel doen? De rook geeft je positie prijs’, antwoordde Leon.

‘Ze roken zelf toch ook?’ Lutz wees naar de overzijde van de straat. Leon tuurde maar kon niets onderscheiden. Misschien was iemand een ei aan het koken en was de sigarettenrook die zijn kameraad leek te zien, gewoon waterdamp. Leon zette zijn Mauser tegen de muur en tastte in zijn borstzak. Hij had twee pakjes Memphis van huis meegenomen. Een ervan was al bijna leeg.

De keukendeur ging open. Een oudere man stak zijn met woest grijs haar omgeven hoofd naar binnen: ‘Teitelbaum, kom effe helpen.’

Het hoofd trok zich terug. Leon liep haastig en gebukt naar de deur en volgde de man de gang op.

De man was klein van gestalte maar hij straalde gezag uit. Leon had hem uren geleden voor het eerst gezien, toen ze met tientallen tegelijk aantraden op de binnenhof van de enorme huurkazerne. Hij had hen toegesproken, geprobeerd hen met revolutionair vuur

te vullen terwijl ze hun best deden niet te bibberen van de kou en de angst om de aanstaande confrontatie. Niets van wat de voorman had beloofd was werkelijkheid geworden.

Leon liep achter hem aan, door een gang, over trappen, langs een gaanderij, de voordeur door van wat een identieke woning bleek te zijn met de woning die hij net verlaten had. Een magere man met dun achterovergekamd haar stond met de handen in de zij in een slaapkamer.

‘Voert u hier het bevel? Kijk nou eens wat die gasten hier gedaan hebben...’

Hij wees op de muur achter een tweepersoonsbed. Het lag vol met witte kalk en stukken steen. Twee militiemannen stonden hijgend aan weerskanten. Ze hadden elk een pikhouweel in de hand. Op hun schouders lagen stukjes pleister, als reusachtige vlokken roos.

‘Het spijt me’, sprak de oudere man. ‘Alles voor de goede zaak. Ik heb dit wapen hier tijdens de bouw zelf helpen verbergen.’

Dat leek de bewoner helemaal tot wanhoop te drijven: ‘Dus mijn vrouw en ik hebben hier al die jaren geslapen met een machinegeweer boven ons bed?!’

‘Wat maakte het uit? Het was toch gedemonteerd’, zei een van de slopers.

De bewoner wilde opnieuw protesteren maar de oudere man was hem voor. Hij gaf de mannen het bevel het wapen achter de muur vandaan te halen, naar het andere appartement te brengen en het daar op te stellen. Leon kreeg de steun voor de loop in zijn handen geduwd.

‘En mijn muur?’ Maar de kracht was al uit zijn stem verdwenen. Zwijgend haalden ze de onderdelen tevoorschijn en verdwenen achter elkaar met hun armen vol metaal uit de kamer. De bewoner bleef met de brokken achter.

‘Waar is de munitie?’ vroeg een van de slopers.
‘Kogels hebben we genoeg’, antwoordde de voorman.
‘Muren blijikbaar ook,’ zei Leon, ‘om ze achter te verbergen.’

Hij was er al eens vaker geweest, in de Karl-Marx-Hof, op bezoek bij een meisje. Toen was hem enkel de omvang van het wooncomplex opgevallen: de honderden appartementen, de speeltuinen, zelfs de winkels die erin onder waren gebracht. Het leek een stad in de stad, een van de mooiste voorbeelden van sociale woningbouw die het socialistische stadsbestuur het afgelopen decennium had gerealiseerd. Dat het ook perfect in een soort burcht kon worden omgetoverd, had hij nooit gedacht. En toch zat hij hier nu, samen met honderden anderen, in afwachting van de aanval door het Oostenrijkse leger.

Een blonde vrouw kwam langs met koffie. Leon glimlachte naar haar terwijl ze zijn mok volschonk met de lauwwarme drank. Ze glimlachte niet terug. Met haar stevige postuur en krullen leek ze absoluut niet op Carla, de donkerharige schoonheid die hem twee maanden terug had overtuigd lid te worden van de gewapende tak van de socialistische partij en dankzij wie hij nu hier zat. Leon wist dat ze ergens in dit enorme wooncomplex haar adres had, en toen hij het bevel had gekregen zich hier te melden had hij gehoopt haar te zien, maar ze was nergens te bekennen. Eerlijk gezegd had hij haar de voorbije weken nog maar een enkele keer ontmoet en tijdens die ontmoetingen was gebleken dat ze alleen gepassioneerd was door de partij en niet door hem. Het idee toch een beetje in de luren te zijn gelegd, stemde hem bitter. Misnoegd nam hij een slok en liet de slappe koffie door zijn keel glijden.

De houten bank waar hij op zat, prikte ongemakkelijk in zijn

rug. Lutz schoof heen en weer en had er blijkbaar ook last van.

‘En we wachten maar weer’, zei Lutz zuchtend. ‘We hadden allang op weg moeten zijn naar de binnenstad.’

‘Het initiatief ligt bij de andere kant’, merkte Leon op. Hij wilde verstandig overkomen maar het was slechts een zinsnede die hij op de binnenhof had opgevangen.

Gisteren hadden ze ook al wachtend doorgebracht, dacht Leon, en die dag was zo hoopvol begonnen. Hij herinnerde zich de opwinding toen om exact 11.46 uur de elektrische klokken overal in de stad driemaal haperden. Het was het afgesproken sein geweest voor een algemene staking en een poging de macht uit handen te nemen van de kanselier, die eerder het parlement had ontbonden en alle macht naar zichzelf had getrokken. Eigenlijk was het geen staatsgreep maar een contra-staatsgreep, hadden de socialistische leiders gezegd. De kanselier was alleen maar in zijn opzet geslaagd omdat de oppositie één stem tekortkwam, en dat was alleen gebeurd omdat een volksvertegenwoordiger zijn tram had gemist en te laat kwam. Ze stelden de staatsgreep bijna voor als een minieme correctie op een fout gelopen procedure. Maar na de klokken was álles nu gaan haperen: de werkonderbreking, de bezetting van strategische punten, de ontwapening van de politie. In plaats van direct te laten oprukken naar het centrum vanuit de arbeiderswijken eromheen, had de partijleiding getreuzeld. Toen de eerste bataljons van de linkse Schutzbund alsnog de binnenstad naderden, werden ze daar opgewacht door haastig bijeengetrommelde legereenheden en paramilitairen van de rechtse Heimwehr. De arbeidersbataljons dropen af. De staking verflauwde en kort daarop gingen regeringstrouwe troepen tot de tegenaanval over. Nu waren ze hier, in de verdediging gedrongen. Nu zat hij hier, wachtend en wachtend. Het had allemaal zo stoer en spannend geleken.

Ze zaten aan de rand van het honderden meters lange gazon dat het grootste deel van de binnenhof vulde. Het gras was kortgemaaid en doorschoten met mos. Het zou nog weken duren eer het weer ging groeien. Om het gazon heen stonden kale bomen, geplant tijdens de bouw in de jaren twintig maar nog lang niet volgroeid. Aan de overkant zaten andere militieleden, hun wapens op schoot of op de grond voor zich. Ze blaakten al evenmin van vechtlust.

Er waren in de ochtend aanvallen geweest van het leger. Ramen waren kapotgeschoten en groepjes soldaten hadden getracht erdoor binnen te komen, maar ze waren teruggedrongen door gewapende arbeiders. Er waren doden en gewonden gevallen, aan beide kanten, maar toch vooral aan die van de aanvallers. Sindsdien was het rustig. Sommige verdedigers dachten dat ze aan de winnende hand waren, maar de meesten wisten wel beter. De andere kant voerde iets in zijn schild. Het knagende gevoel dat de opstand van meet af aan een mislukking was geweest, werd sterker.

Leon strekte zijn benen. Hij verlangde naar zijn atelier, wilde een potlood of een penseel vasthouden in plaats van een karabijn. Had hij nou maar zijn tekenblok meegenomen, dan had hij tenminste een paar van die mannen kunnen portretteren, of een schets maken van het monteren van een machinegeweer. Misschien zou de partij dat beeld nadien kunnen gebruiken, voor propaganda.

Een geweldige explosie maakte een eind aan zijn gemijmer. Net als de anderen greep Leon naar zijn wapen, sprong overeind en rende weg van de binnenhof.

Doelloos liep hij door gangen en trappenhuizen en zag dat anderen hetzelfde deden. De discipline van daarstraks was verdwenen. Vastberadenheid had plaatsgemaakt voor paniek. Wat

twee dagen een samenhangende troep militieleden was geweest, veranderde door één ontploffing in een ongeordende groep burgers. Leon wist wat de explosie had veroorzaakt en toch wilde hij de bron van de ellende zien. Bij een van de kapotgeschoten toegangspoorten ving hij in de verte een glimp op van het wapen dat de tegenstander had ingezet om de strijd te beslechten zonder zelf veel manschappen te verliezen. De loop van het stuk artillerie stond schuin omhoog.

Hij week terug, drukte zich met zijn rug tegen een muur en voelde zich een paar seconden later zelfs daar niet veilig.

Zijn hart bonkte in zijn borst, het zweet liep van zijn voorhoofd in zijn ogen, ondanks de februarikoude. Hij hoorde zichzelf hingen.

Voor het eerst overwoog hij serieus te vluchten en zich thuis, bij zijn ouders en zuster, te verschuilen.

Leon legde zijn handen in zijn nek en strompelde naar buiten. Het lawaai van de laatste explosie tuitte nog in zijn oren na. Bovendien voelde hij zich doodmoe, alsof hij een week niet had geslapen.

Een soldaat gaf hem een por, omdat hij niet snel genoeg doorliep. De gevangenen verzamelden zich op straat, dezelfde straat waar hij samen met Lutz urenlang op had zitten turen. Het was makkelijk te zien wie tot welke partij behoorde. De opstandelingen droegen stuk voor stuk petten, de soldaten en paramilitairen zonder uitzondering staalhelmen.

Militairen met karabijnen hielden de steeds groter wordende groep onder schot. Een officier van de Heimwehr stond met de handen in de zij tevreden het tafereel te bekijken. Hij brulde beve-

len en gebaarde af en toe met een gehandschoende hand om ze kracht bij te zetten. De zon was al ondergegaan, een koude wind werd voelbaar. In de lucht hing de geur van verbranding. Het lawaai van de vuurgevechten was verdwenen maar de rook ervan nog niet.

De officier kwam naderbij en inspecteerde zijn gevangenen. In een imitatie van de Italiaanse dictator Mussolini bleven zijn handen in zijn zij en ging zijn kin omhoog, telkens als hij dezelfde vraag stelde: 'Naam?'

Toen het zijn beurt was, zei Leon: 'Teitelbaum, Leon.'

'Een Jood, wat? Ik zou jouw soort moeten scheiden van de overigen, maar de kanselier heeft er anders over beslist.'

Leon wist niet of hij hem moest bedanken of juist niet, en zweeg dus maar. De officier keek hem recht in zijn ogen. Hij had zelf dikke blauwe wallen en een wat pafferig gezicht. Uit zijn mond kwam een walm van alcohol. Er was blijkbaar al getoost op de overwinning.

'Verbeeld je maar niets. Joden en socialisten zijn de grote verliezers vandaag. Onze tijd moet nog komen maar die van jullie is definitief voorbij.'

Hij liep verder. Leon hield zijn adem in en probeerde aan niets te denken, in de hoop dat hij zo ook niets zou voelen. De eerste van een rij vrachtwagens kwam tot stilstand op de tramrails. Soldaten sprongen uit de achterbak en gooiden uitnodigend het zeildoek opzij.

'De taxi voor de gevangenis staat klaar!' riep een van hen vrolijk.

2

Vera stond op het balkon en keek neer op de straat. Een bakkersjongen trapte zijn bakfiets vooruit, een oudere dame in bontjas liet haar poedel uit. Ze kon de jongen vals horen fluiten en de vrouw naar haar hond roepen. Geen van de twee leek onder de indruk van wat er de voorbije dagen in de stad was gebeurd. De jongen fietste uit haar gezichtsveld, de dame bewoog zich kalmpjes naar de rand ervan.

Misschien hadden ze er niets over gehoord, geen radio geluisterd en geen wagen met luidsprekers door de straat zien rijden, maar Vera kon zich dat eigenlijk niet voorstellen. Het leek of de meeste mensen er niet van wakker hadden gelegen. Ze omklemde met beide handen het metaal van de ijzeren bloembakken die op de stenen balustrade waren geplaatst en voelde de kou in haar vingers omhoogkruipen. Ze trok ze niet terug. Ze verdiende dit beetje ongemak, want ze had geweten dat Leon aan de staatsgreep zou meedoen en het was haar niet gelukt het onzalige idee uit zijn hoofd te praten.

Ze keek naar de dode sprietten van afgestorven geraniums. Zou Leon ook dood zijn? Al twee dagen hadden ze niets van hem gehoord en de ongerustheid nam toe. Achter zich hoorde ze vader telefoneren in de huiskamer. Ze hoefde geen ogen op haar rug te hebben om te weten dat moeder naast hem stond, hopen op een positief bericht. Overal vingen ze bot. Ofwel de politie wist nog niet wie er allemaal gesneuveld waren of gevangengenomen, ofwel ze hield die informatie moedwillig achter.